

Janez Orešnik

Jezikoslovni vidiki teorije prevajanja*

V tem (povzemajočem) članku je govor o nekaterih jezikoslovnih vidikih, pomembnih za prevajalsko dejavnost.

Jezikoslovje sicer ni idealno sredstvo za osmislitev prevajalske dejavnosti. Bolj primerno bi bilo tako imenovano **besediloslovje**, tj. nauk o besedilih. Da je res tako, se vidi iz naslednjih dveh razločkov med jezikoslovjem in besediloslovjem:

1.1. V (strogo pojmovanem) jezikoslovju je največja enota poved, nadpovedne enote so upoštevane samo ponekod, npr. v opisu pozaimljenja. (Zaimek in njegova odnosnica sta pogosto v različnih povedih, npr. **Nekoč je živel KRALJ. Vsi so se GA bali.**) Besediloslovje pa se praviloma ukvarja z jezikovnimi enotami, večjimi od posamezne povedi. — Prevajalec ima skoraj vedno opraviti z več povedmi hkrati, ne z eno samo. Prevajalčeva spretnost se meri med drugim po tem, kako zna besede izhodiščnega jezika premetati v okviru več zaporednih povedi, da dobi v ciljnim jeziku klen izraz.

1.2. V jezikoslovju obravnavamo jezikovne enote praviloma brez njihove zunajjezikovne funkcije. V besediloslovju pa to funkcijo vedno upoštevamo (ta lastnost je za besediloslovje konstitutivna). Npr. poved **Ogenj!** je za jezikoslovca samostalnišnik v imenovalniku ali tožilniku ednine, izgovorjen z vzključno intonacijo, nič pa jezikoslovca kot jezikoslovca ne zanima, ali je ta poved povelje, naj se strelja, ali ukaz, naj ogenj prinese, ali oznanilo, da gori. V besediloslovju pa so to tri različna besedila. Jasno je, da mora prevajalec prevesti **Ogenj!** drugače, če je povelje za streljanje, kot če je ukaz, naj nekdo prinese ogenj. Prevajalca torej zanimajo **BESEDILA**, ne jezikovne enote.

Besediloslovje je pravzaprav samo razširjeno jezikoslovje. Posebno ime ima, ker se je po naključju začelo razvijati zunaj jezikoslovja. Ker upošteva pri svojih raziskavah več parametrov kot (dosedanje) jezikoslovje, se načeloma bolj kot jezikoslovje približa znanstveni resnici o jeziku. V tem smislu je besediloslovje (hkrati z jezikoslovjem kot svojim sestavnim delom) veda prihodnosti, katere razvoj bi prevajalci najbrž morali spremljati.

Za zdaj pa ostajamo pri klasičnem jezikoslovju. Prevajalcu so pomembni prav vsi deli te vede, čeprav eni bolj, drugi manj. Najpomembnejši so pač pomenoslovje, skladnja in nauk o jezikovni zvrstnosti. Tu se bomo omejili na **POMENOSLOVJE**.

I. Prevajanje bomo tu opredelili takole:

2. »Prevajanje je 'prelivanje' besedila iz izhodiščnega jezika v ciljni jezik, in sicer tako, da ostane pomen izvirnika ohranjen tudi v prevodu.«

Bistveno je tu vedeti, kdaj imata dve besedili enak pomen. Jezikoslovje ni znalo odgovoriti na to vprašanje, dokler si ni iz logike izposodilo naslednjega:

3. »Povedi A in B imata enak pomen, če je

* Predavanje za člane društva spomladi 1986

poved A resnična takrat in samo takrat, kadar je resnična tudi poved B, in če je poved A neresnična takrat in samo takrat, kadar je neresnična tudi poved B.«

Zgled. **Vreme je lepo**, angl. **The weather is fine**. Ob tem zgledu se vidi, da je zgoraj povedano res, saj lahko trdim, da je vreme lepo samo takrat, kadar lahko trdim isto v angleščini. Itd. Žal pa v nekaterih primerih merilo enakopomenskosti 3 odpove, in sicer pri povedih, ki so VEDNO resnične ali VEDNO neresnične. Zgled. Vedno sta resnični povedi **Vsota kotov v trikotniku znaša 180 stopinj** in **Vsota kotov v kvadratu znaša 360 stopinj**. Po merilu enakopomenskosti 3 tedaj obe povedi pomenita isto. Tega zaključka pa prevajalec ne more sprejeti, kajti povedi **Vsota kotov v trikotniku znaša 180 stopinj** ne sme prevesti v ciljni jezik, kakor da stoji v izhodiščnem poved **Vsota kotov v kvadratu znaša 360 stopinj**. Razen tega merilo enakopomenskosti 3 ni uporabno pri jezikovnih enotah, manjših kot poved, in sploh pri vseh jezikovnih enotah, katerim se ne da določiti, ali so resnične ali neresnične.

Spričo tega se je jezikoslovje ozrlo po drugem merilu enakopomenskosti in prevzelo – to pot iz sodobne filozofije – naslednje:

4. »Pomen jezikovnega izraza poznamo, če poznamo pogoje, pod katerimi ga lahko uporabljamo.«

Zgled. Če se osnovnošolec nauči, da ima angleška beseda **daddy** pomen »očka«, se je naučil, da sme besedo **daddy** v angleščini uporabljati prav takrat, kadar bi v slovenščini uporabil besedo **očka**. Tako je učenec spoznal pogoje, pod katerimi sme uporabljati besedo **daddy**. Otrok, ki reče **očka** ali **daddy** tudi poštarju, še ne pozna vseh pogojev, pod katerimi sme uporabljati besedo **očka** ali **daddy**.

Pogoje za uporabo jezikovnih izrazov preučuje filozofija jezika in je pri tem zelo napredovala. Za povedi je razvila TEORIO GOVORNIH DEJANJ. V vsakem govornem dejanju loči tri poddejanja:

5.1. ubeseditiv, ki je v tem, da misel preli-

jemo v jezikovni izraz, tega izgovorimo ali zapišemo;

5.2. sklicevanje na neki pojav zunaj jezikovnega sveta in pripisovanje nečesa (npr. neke lastnosti) temu pojavu;

5.3. naše ravnanje, ko nekaj trdimo ali vprašujemo ali svetujemo ali ukazujemo ali obljublamo ipd.

S temi poddejanji je povezano razvejano izrazje, tega tu puščamo ob strani.

Merilo enakopomenskosti 4 je uporabno. Ko primerja npr. povedi **Starko so ubili** in **Babo so zaklal'**, ugotovi, da ti povedi ne pomenita isto že zaradi razločka v ubeseditvi (5.1.). Ko merilo primerja povedi **Gospod A vsak dan tepe svojo ženo** in **Gospa A je vsak dan tepena od svojega moža**, ugotovi, da ti povedi ne pomenita isto, ker je prva poved o gospodu A, druga o gospe A, torej gre za razloček po točki 5.2. Ko merilo primerja povedi **Janez kadi** in **Janez kadi?**, ugotovi, da prav tako ne pomenita isto, že zato, ker prva poved nekaj trdi, druga pa po nečem sprašuje, torej gre za razloček po točki 5.3.

Pri prevajanju povedi moramo ločiti točke 5.1.–3. in jih upoštevati vsako zase, sicer lahko prevedemo narobe. Seveda pa prevajalec navadno ne more prenesti v ciljni jezik vseh pogojev uporabe, ki veljajo za tisti izraz izhodiščnega jezika, temveč samo nekatere; drug prevajalec bi prenesel delno druge. Zato ni edinega pravilnega prevoda.

II.a. Prevajalcu seveda ne zadošča, da ve, da imata ali nimata dva izraza enak pomen, temveč mora tudi vedeti, KATERI pomen imata. Tudi tu so težave, celo na ravni besed, o katerih pomenu vemo vendar največ (pomislimo samo na velikansko delo, ki so ga na tem področju opravili – in ga še opravljajo – slovaropisci).

Težave so npr. pri izboru med sopomenkami. Zgled. Če hočemo prevesti slovensko slovarsko enoto **voz** v angleščino, nam dober slovar ponudi med drugim ustrezniške **carriage**, **coach**, **car**, **cart**, **vehicle**. Kako izbirati med njimi? Jezikoslovje predlaga naslednjo

sistematično pot (poznajo jo vsi prevajalci):

6.1. ugotovimo pomen slovarske enote **voz**;

6.2. ugotovimo ustrezno slovarsko enoto v ciljnem jeziku.

K 6.1. Pomen vsake slovarske enote je sestavljen iz pomenskih sestavin, krajše pomenin (mednarodni izraz: sem, roditelj sem), tj. iz najmanjših pomenskih obeležij, ki (še) razlikujejo med pomeni. Npr. pomen slovarske enote **voz** vsebuje pomenine /+števen/, /+konkreten/, /-živ/, /+vozilo/, /+kolesa/, /+najmanj dve kolesi na isti osi/ itd. – Ugotoviti pomen slovarske enote pomeni v veliki večini primerov ugotoviti pomenine, ki vstopajo v pomen tiste slovarske enote.

K 6.2. S pomočjo dobrih slovarjev sestavimo sezname pomenin, ki vstopajo v pomene možnih ustreznikov v ciljnem jeziku. V našem primeru bi ugotovili, da je pomenom vseh ustreznikov skupno: /+števen/, /+konkreten/, /-živ/, /+vozilo/, razlikujejo pa se v naslednjem:

7.1. ali ima voz svoj pogon (to razlikuje npr. med **carriage** 'potniški vagon' in **coach** 'medkrajevni avtobus')

7.2. ali je voz namenjen prometu s tovari (to razlikuje npr. med **carriage** 'potniški vagon' in **waggon** 'tovorni vagon')

7.3. ali je voz tirno vozilo (to razlikuje npr. med **carriage** 'potniški vagon' in **vehicle**, slednje je ali ni tirno vozilo)

7.4. ali ima voz konjsko vprego (to razlikuje npr. med **coach** 'kočija' in **coach** 'avtobus')

7.5. ali je voz namenjen javni uporabi (to razlikuje npr. med **carriage** 'potniški vagon' in **car** 'avtomobil', slednji je ali ni namenjen javni uporabi).

Naslednja stopnja je, da si slovarsko eno-

to izhodišnega jezika (**voz**) interpretiramo, tj. ugotovimo, kateri skup pomenin ji v danem sobesedilu najbolj ustreza, in poiščemo ustrezno slovarsko enoto ciljnega jezika. Pri tem žal le redko naletimo na slovarsko enoto, katere pomen bi vseboval prav iste pomenine, kot jih vsebuje pomen izhodiščne enote. Spričo tega je skoraj vsak prevod le približen.

II.b. Nadaljnja velika težava nastopi pri povezovanju slovarskih enot v večje skladenjske enote. Pri tem veljajo namreč v vseh jezikih številne omejitve glede sopostavljivosti slovarskih enot.

Zgled. Slovenski vstopni (mednarodno: inko/h/ativni) glagoli se pogosto prevajajo v angleščino z glagolom **become** 'postati' plus pridevnik, npr. **zboleti** se lahko prevede z **become ill** 'postati bolan'. Vendar **become** ni edini glagol, ki se tako uporablja. Drugi so **come** (npr. **The dream came true**), **fall** (npr. **John fell ill**), **get** (npr. **The animal got nasty**), **go** (npr. **John went pale**), **grow** (npr. **John grew thin**), **run** (npr. **The river ran dry**), **turn** (npr. **John turned sentimental**), **wax** (npr. **John waxed eloquent**), **wear** (npr. **The carpet wore thin**). Med temi glagoli so drobni pomenski razločki, tako da ne morejo vsi nastopati z vsemi pridevniki, ki so smiselni v zvezi **postati** plus pridevnik. Glagol **become** je v tem pogledu skoraj univerzalen (toda ne da se reči npr. **The machine became dead** namesto **The machine went dead** 'stroj je obstal'), blizu mu je v tem pogledu **get** (vendar se ne da reči npr. **John got mad** namesto **John became/went mad** 'John je znorel'), ostali pa so veliko bolj izbirčni, tako zlasti **come**, **fall**, **go**, **run**, **wax**, **wear**.

Nadaljnji zgled. Angleščina je v nasprotju s slovenščino zelo zadržana pri tvorbi pomajševalnic z besedotvornimi sredstvi. Večinoma si pomaga s skladenjskimi zvezami **little/small + samostalnik**, npr. **mizica** je **little/small table**. Prevajalec mora pogosto seči po takih zvezah. Težava je v tem, da se ne morejo vsi samostalniki sopostavljati z **little** in **small**. Prvi, **little**, je sicer resda univerzalen, tj. porabi se ga da tako rekoč ob

vseh samostalnikih, **small** pa je omejen na zelo konkretne samostalnike. Od nekoliko manj konkretnih se more s **small** sopostavljati npr. **group (small group)** poleg **little group**, **dinner, scene, celebration** mogoče (npr. vedno je mogoče **little dinner**, vprašanje pa je, ali tudi **small dinner**), **holiday, idea, walk** nikakor (možno je **little holiday**, nikakor pa **small holiday**). Itd.

Take in podobne sopostavljivostne omejitve so doslej ugotovili predvsem pri naslednjih skladenjskih zgradbah: osebek + glavni glagol, glagol + predmet, glagol + prislovno določilo, pomožnik + pridevniško povedkovo določilo, levi prilastek + jedro samostalniške zveze, jedro samostalniške zveze + pridevniški povedkov prilastek, oziralni zaimek + njegova odnosnica, osebek + povedkovo določilo itd. Pomenine, ki igrajo pri tem največjo vlogo, pa so (pri povezavah, ki zadevajo samostalnike, pridevnike in zaimke) /človek/, /živ/, /moški/ itd.

Sopostavljivostne omejitve imajo seveda pri prevajanju pomembno vlogo. Prevajalcu bi bilo delo bistveno olajšano, ko bi bili na voljo priročniki, npr. slovarji, ki bi vsebovali podatke o sopostavljivosti.

To vodi k vprašanju, kakšno vrsto slovarja sploh potrebuje prevajalec. Idealno bi bilo, ko bi slovar za prevajalca vseboval vsaj naslednje podatke: sezname pomenin, kazalke na pomensko sorodne besede, navedbe skladenjskih zgradb, v katere slovarska enota lahko vstopa, navedbe o sopostavljivosti, primere rabe, podatke o zvrstnosti.

Predstavljam si, da bodo taki priročniki dobljivi v prihodnosti v obliki računalniških programov. Le-te bo prevajalec lahko uporabljal na svojem osebem računalniku. (Domnevam namreč, da bodo prevajalci v prihodnosti v veliko večji meri kot dandanes uporabljali pri svojem delu računalnike oz. urejevalnike besedila). Podatke bo dobil veliko hitreje, kot jih dobi, kadar jih išče v slovarju. Žal bodo taki priročniki prej na voljo za tuje jezike kot za slovenščino, ker raziskave slovenskega jezika, ki bi bile v ta namen primerno natančne, še niso dovolj napredovale. Bilo bi pa v prid vsakemu našemu prevajalcu, da bi vse vrste raziskav slovenskega jezika pospešili in izsledke napravili brž ko mogoče dostopne za interesiranim.

Dragić Vukičević, dipl. ing., i Momčilo Mujović, dipl. pravnik

Organizacija prevodilačkog rada i profesionalne asocijacije u zemlji*

1. Uvod

Potreba da se pripremi ovakvo saopštenje o ulozi profesionalnih prevodilačkih asocijacija u organizovanju prevodilačkog rada proističe iz same činjenice da individualni naponi, ma koliko bili veliki i plodonosni, u krajnjoj liniji ne mogu dovesti do apsolutno željenih rezultata ukoliko nisu usmereni ka zajedničkim interesima.

Imajući u vidu da je deo prevodilaštva koji se odnosi na naučno-stručne oblasti relativno mlada strukovna grana za razliku od književnog prevodilaštva koje ima dugotrajnu tradiciju i izboreno mesto u društvu, neophodno je neprekidno ulagati napore kako u oblasti usavršavanja i poboljšavanja ovog mladjeg dela prevodilaštva, tako i objašnjavati društvu

* S posvetovanjima Hercegnovi 87